ЛІТЕРАТУРА І ВІЙНА

УДК 821.161.2-32.09
DOI https://doi.org/10.31652/3041-1084-2025-5-07

Homo viator у поезії Максима «Далі» Кривцова (на матеріалі збірки «Вірші з бійниці»)

Homo viator in the Poetry of Maksym "Dali" Kryvtsov (Based on the Collection Poems from the Loophole)

Деркачова Ольга Сергіївна,
доктор філологічних наук,
професор кафедри української літератури
Карпатського національного університету
імені Василя Стефаника
orcid.org/0000-0001-8698-3498
olga.derkachova@pnu.edu.ua

Анотація. Стаття присвячена дослідженню поетичного світу Максима Кривцова, поета-воїна, що загинув на війні у січні 2024 року. Його вірші – поезія учасника та свідка бойових дій. Ліричний герой, сучасний homo viator, – воїн, який іде дорогою війни. Образ воїна-мандрівника осмислюється як образ нового героя у контексті сучасних трансформацій мономіфу, який передбачає виправу, ініціацію, повернення. Особлива увага звертається на мотив дороги в поезії Максима Кривцова. Це дорога Бога і з Богом, дорога війни, життя, смерті, дорога як шлях переходу з одного світу в інший, хресна дорога України. Проаналізовано поетичні тексти, в яких homo viator описує свій шлях і тих, кого він на ньому зустрічає, зроблено акцент на реміфологізації християнських образів та символів, що пов'язана з бажанням ліричного героя надати простору, в якому він перебуває, сакральних ознак, відчути захист під час мандрівки, з якої повернення важке і майже нереальне.

Ключові слова: Нове розстріляне відродження, поезія, homo viator, дорога, подорож, герой, мономіф, роуд-муві.

Abstract. The article explores the poetic world of Maksym Kryvtsov, a warrior-poet who was killed in the war in January 2024. His verse reflects the perspective of both a participant in and a witness to armed conflict. The lyrical protagonist, a contemporary *homo viator*, is a warrior journeying along the road of war. The figure of the warrior-traveller is interpreted as a new type of hero within the framework of modern transformations of the monomyth, which traditionally comprises departure, initiation, and return. Particular attention is given to the road motif in Kryvtsov's poetry: the road with God and towards God; the road of war, life, and death; the road as a passage between worlds; and Ukraine's own Way of the Cross. The study analyses poems in which the *homo viator* recounts his journey and the people he meets along the way, with a focus on the remythologisation of Christian imagery and symbols. This process is linked to the lyrical hero's desire to imbue his surroundings with sacred significance and to seek a sense of divine protection during a journey from which return is arduous and almost impossible.

Key words: New Executed Renaissance, poetry, homo viator, road, journey, hero, monomyth, road movie.

Постановка проблеми. Мандрівка, подорож, дорога є чи не найпопулярнішими в літературі, та й життя людини нерідко порівнюють із мандрівкою: дорога життя, йти своєю дорогою, у кожного свій шлях. Шлях є в народу, людства, цивілізацій, епох. У Святому Письмі читаємо: «На Господа здай твою дорогу; вповай на нього, і він учинить; виведе, як світло, твою правду і твоє право, як полудень» (Пс. 36, 5–6). «Мандри сприймали не лише як переміщення у просторі, а як духовну практику, спосіб пізнати та випробувати себе. Мандрівний триб життя ставав ознакою цілих соціальних груп, що практикували в такий спосіб наслідування Христа, апелюючи до образу Бога-подорожнього» [11].

Homo viator, людина-мандрівник, – це один із способів існування особистості. Габріель Марсель писав: «Ніщо, на перший погляд, не може здатися більш ірраціональним, аніж поєднати існування якогось стабільного земного порядку з позицією свідомості, що кваліфікується як мандрівка, тобто з фундаментальною ситуацією подорожнього» [8, с. 11]. Вся історія розвитку людини пов'язана з дорогою. Також дорога

– це зустріч із добром і злом, із небезпекою, пошук істини, шлях для усамітнення і віднайдення тих, хто з тобою може йти поруч, це вибір щоденний і онтологічний, можливість вибору. Фактично дорогу можна назвати символом усього людського життя. Тому вона присутня у багатьох мистецьких, літературних творах, кінематографі. І особливого звучання набуває у творах новітньої української літератури з темами війни, евакуації, біженства.

У поезії Максима «Далі» Кривцова дорога – це часто дорога війни, а homo viator – цивільна людина, що опинилася у цій війні. Подорожній не обирав, кого зустрічати на шляху, з ким іти поряд, не знає, чи здолає свій шлях та як його здолає. І це і не дивно, адже сам автор на фронті був від 2014 року, а з початком повномасштабного вторгнення знову вступив до лав ЗСУ.

У 2023 році вийшла його перша поетична книга «Вірші з бійниці». На своїй сторінці у Фейсбуці 29 грудня 2023 року автор написав: «День народження у збірки! Робота над книгою тривала більше року. З того часу я замінив більше половини віршів, які були спочатку» [7]. Вона була у списку найкращий українських книжок 2023 року за версією PEN Ukraine. Поет загинув 7 січня 2024 року. У цьому ж році вийшло друге видання «Віршів з бійниці». А у 2025 році побачила світ книжка «На мінному полі пам'яті», до якої увійшли щоденики, есеї та оповідання Максима Кривцова, а також синопсис роману, який вже ніколи не буде написаний. Це один із тих письменників, яких називаємо авторами Нового розстріляного відродження. Його життєва дорога завершилася у січні 2024 року, але тексти живуть на сторінках книг та у піснях на його слова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У передмові до видання «На мінному полі пам'яті» редактор-упорядник Валерій Пузік згадує, що свого часу Максим Кривцов отримував десятки відмов від видавництв, а якось пожартував: «Мені, мабуть, потрібно померти, і тоді я стану класиком. А, нє, – сміявся він, – краще загинути на війні, тоді точно книжку видадуть» [7, с. 9]. Наприкінці 2022 року видавництво «Наш Формат» взяло рукопис поетичної збірки поета-воїна в роботу. Назву автор сформулював у 2015 році у Пісках, коли записував читання віршів на камеру. «Максим записував їх, у прямому сенсі сидячи перед бійницею. Світло через її отвір падало на втомлене обличчя хлопця, за спиною цегляна стіна, автомат...» [7, с. 10].

Поезія цього автора поступово стає об'єктом літературознавчих досліджень. Галина Матусяк звертає увагу на міфологічні сценарії збірки «Вірші з бійниці», на інтертекстуальні коди та визначає неоміфологічні домінанти. Дослідниця зазначає, що «авторові властивий неоміфологічний тип мислення, який виявляється в інтерпретації сучасної дійсності крізь призму міфології з використанням прийому ресемантизації. Поет здебільшого реміфологізує біблійні сценарії початку й кінця з відповідними образами, мотивами та сюжетами, застосовуючи їх мілітарне аранжування. Найбільш часто повторюваним є міфосценарій кінця, що відображається в наскрізному мотиві смерті й багатоликому образі Бога, який, з одного боку, є трансцендентним і всемогутнім, а з іншого боку, по-людськи тілесним і вразливим. У збірці «Вірші з бійниці» артикульовано наратив любові, закоріненої в біблійній ідеї месіанства» [10].

Надія Гаврилюк звертає увагу на верліброві форми поета: «Верлібри Максима Кривцова виразно метонімічні: цілісну картину поет зображує через показ її частин. І такий "атомізований" підхід диктує як руйнівна сутність війни (коли людина будь-якої миті може перетворитися на шматки – руки, ноги, голову), так і потреба людської психіки фіксуватися на деталях, аби опис не став механічною сухою статистикою» [2].

Юрій Ковалів говорить про те, що «проблема ідентифікації виходить за межі конкретного Я, котре відчуває в собі єдність із світом, невід'ємну частку його розмаїття. Не впадаючи у стан агностицизму, поет завдяки прийому апофатики з'ясовував, ким направду він був і не був, виявляв свої можливості. Також літературознавець звертає увагу на верлібр різних конфігурацій «від розгортання епічного сюжету в урівноважених синтаксичних структурах з «прозаїзацією» викладу – до експресіоністичного «квантування» тексту з імпульсивним нанизуванням інтонаційно-синтаксичних блоків, завершуваного кадансом. Коли в першому разі переважає автологічний тип віршування, проступають жанрові ознаки новели, то в другому – металогічний. Іноді автор поєднував обидва різновиди верлібра» [3].

Сам автор про свою збірку сказав так: «Книга буде з приколами: к'юарки з записами віршів, плівкові фото війни, чисті сторінки, на яких ви можете написати свій вірш чи намалювати свою ілюстрацію. Бо ця збірка не моя – а ваша. Всі слова чиїсь. Весь досвід – це обставини» [4].

Виклад основного матеріалу. Збірка Максима Кривцова «Вірші з бійниці» – це розповідь про війну того, хто у ній, того, хто дивиться на неї зсередини, того, хто стає подорожнім у ній і крізь неї, тому часто ця дорога нагадує Хресну дорогу, де на стаціях ті, кому ти можеш допомогти, а до когось не встигаєш:

На вулицях і на полях
з'являлись нові Голгофи
ось тільки кулі замість цвяхів
ось тільки артилерія замість списів [6, с. 14].
«Марія» вивела
кров'ю «Хесуса» на його чолі:
«Хесус» із механізовано,
час накладання турнікету
тридцять третій рік
від Різдва Христового» [6, с. 23].

Галина Матусяк зазначає, що у «збірці «Вірші з бійниці» Максим Кривцов творить своєрідну філософію месіанства, свій тестамент любові через самопожертву, спасіння інших ціною власного життя, надаючи війні сакрального виміру. У його творах міфологічні сценарії постають «організаційним елементом художнього світу» [10, с. 69]. Направду, у збірці чимало християнських сюжетів, мотивів, образів, і вони набувають особливо значення, якщо пригадати, що поет загинув, коли йому було 33 роки – вік Христа. В одному з інтерв'ю поет сказав: «Я рідко згадую про свій вік. Навіть про число, день тижня, місяць. Тут все відбувається інакше. Тут немає віку, немає часу. Важливо, що буде наприкінці» [9].

У Святому Письмі можемо знайти чимало епізодів про подорожі Христа, мандрівки його учнів. Христос і сам казав, що він – дорога, істина, життя. «Дорога «була й залишається місцем, де відбуваються важливі релігійні події. Двоє учнів ішли разом з воскреслим Господом в Еммаус, не здогадуючись про те, Хто з ними йде. Потім тією ж дорогою поверталися в Єрусалим, розповідаючи, як Ісус явився їм під час ламання хліба. Святий Павло, коли його ще звали Савлом, зустрів воскреслого Христа на шляху в Дамаск. Пізніше, вже як апостол язичників, він мандрував дорогами Римської імперії і став одним із великих мужів, чиє життя проходило в дорозі» [1]. У Максима Кривцова Бог мандрує від окопа, до окопа, зазирає в бійниці, ходить містами:

молочним шляхом йде Господь
з вудкою,
молочним шляхом йде Господь
з сітями [6, с. 124].
й Бог заходив у місто [6, с. 91]
місто лежить
по місту ходить Господь [6, с. 56]
Ходить слово
і спалах його
бачить ворог
рушає у наступ [6, с. 57]

У віршах зринають Марія, святі, три царі, вони зберігають свою сакральність, але на війні все інакше:

Я заходжу в келію бліндажа
ставлю окопну свічку
за високі листяні дерева [6, с. 50].

Немає звичного устрою з храмами, іконами, святами, звичного життя, де все було чітко і зрозуміло, тому й вони змушені діяти інакше:

Тож плаче Марія
на постах і в окопах
і порох, і броник, й саперку
несуть три царі [6, с. 58].

Марія риє окопи, Херувими підносять патрони, Серафими насипають в посадку, Іоанн хрестить порохом, Петро підриває понтонні мости, Матвій заряджає гармату, повторюваним є й образ п'яти рибин і п'яти хлібин, от тільки вони чорні, тобто не про життя, а про смерть. А сам храм – це місце, де тебе чує Бог, а ти чуєш Його, воно може бути в окопі, лісі, на згарищі:

Увійду у цей храм
із землі і води і скла
причащатись повітрям [6, с. 146].

Бог у поезіях не втрачає сакральності, незважаючи на те, що виконує те, що і людина у профанному світі: «вміє плакати, думати, говорити, писати, ловити рибу, відчувати самотність, їсти млинці, обіймати й молитися. Він є багатоликим: Господь лісу, Господь автоматичного гранатомета, Господь сну. Амбівалентність цього образу полягає в його одночасній усемогутності й вразливості: Господь у вірші М. Кривцова

може незмигно спостерігати за всіма, а також по-дитячому заблукати й загубити капці» [10]. І тут йдеться не про спрощене сприйняття Бога, а про намагання бути із Ним якомога ближче, щоб відчути Його підтримку та захист, усвідомлення, що Він всюди, де би не був подорожній. В інтерв'ю Наталі Корнієнко поет сказав: «Найчастіше його можна зустріти посеред тиші. Бог – це вода, яку береш із собою на завдання, і її ніколи не вистачає. Бог – це протеїновий батончик, який жуєш, перечікуючи обстріл в окопі. Бог – це чорні сухі соняхи, за якими тебе майже не видно. А найбільше Бог – це повертатися» [9]. Повернення час від часу зринає в його поезіях, але повертаються по-різному:

...я прийду дочекайсь мене ма [6, с. 110].

Я приїду
чекай [6, с. 111].

Пам'ятаю
як повертався з ротації [6, с. 141].

Хлопці поїдуть додому
до світла й до пам'яті [6, с. 181].

Про повернення додому, до свого колишнього життя, до миру мріють всі – і живі, і мертві. І якщо не у реальному житті, то хоча би у спогадах:

З образів у бабусиній хаті
споглядає дитинство
ти тільки прийди [6, с. 125].

Про себе самого і себе у цій подорожі ліричний герой говорить так:

Я стану
мандрівником [6, с. 62].

Я риба, що йде по землі [6, с. 127].

Якщо війна
це фільм
тоді не обов'язково жахи
в моєму випадку
роуд-муві [6, с. 186].

Роуд-муві – це подорожній фільм, в якому сюжет побудований за принципом подорожі, що змінює героя [12]. Такий сюжет не новий, на нього, наприклад, натрапляємо ще в народних казках, де герой проходить шлях ініціації. Роуд-муві війни – завжди про зміни, але не завжди про життя, радше про смерть – тих, хто був ще вчора з тобою,

а по дорозі ти зустрічаєш не лише живих, а й мертвих, до яких не встиг, які не встигли до тебе.

Війна змінює обставини подорожі ліричного героя. Не він обирає свій шлях, а війна: «Від війни не втечеш» [6, с. 142].

Я дивився у віконечко потяга
спокійно і тихо
мандрівка
що зветься війна
тривала [6, с. 142].

І саме війна визначає його маршрути, де та з ким він зустрічатиметься, якою буде сама дорога. Дорога повз поле пам'яті, дорога поміж мертвими, дорога що веде зі світу живих у світ мертвих, неминуча, як життя та смерть:

Я їду повз чорне море соняхів [6, с. 25].
що впали на землю
доріг
поміж привидів
мертвих і живих [6, с. 38].
Я йду по чорній вулиці
на чорне світло
чорні машини
виїжджають на чорне шосе [6, с. 41].
ти йдеш тут тіла і тіла [6, с. 56].
як невидимі хлопці в зношеному мультикамі
прийдуть забрати його з собою
щоб завести в інше поле
всіяне маками та волошками [6, с. 65].

Ліричний герой стає свідком, як іншою дорогою йдуть душі, а на його дорозі лишаються їхні тіла:

Над дорогами дим-дим
бачу душі долають марш
та зникає міський цей пейзаж
як ті кільця, що поверх води
Ось одна доєдналась до строю
на городах згорають тіла
дим з доріг забирає мла:
крематорій трави старої [6, с. 90].

Оця межовість – між миром і війною, між життям і смертю – особливість homo viator, який чітко усвідомлює, що війна – це не туристична мандрівка, не ток-шоу, вона «вимагає адекватного прочитання себе як тексту («світ отруйний / немов метан»), без накладання на неї невластивих, часто легковажних матриць – яка вона, мовляв, «чудова / і романтична». Всілякі «ток-шоу / «Війна» / на телекрані «Забуття»» не лише «найжахливіші» підмінами дійсності віртуальною реальністю, а й небезпечні маніпулюванням глядачів. Уникаючи публіцистичних пасажів, поет не без іронії радив зняти полуду з очей: «плескайте в долоньки, поки вони у вас є / тупотіть ніжками, поки вони у вас є» («Вітаємо всіх на найжахливішому ток-шоу...»). Будь-яка фальш – неприпустима, адже «Війна пахне словами / пахне дітьми ненародженими / і народженими шляхами / океанами пороху» [2]. У роуд-муві подорож героя є обов'язковою. Дорога ліричного героя Кривцова – це дорога захисту рідної землі, звільнення її від загарбника та окупанта, захист тих, хто не може захистити себе сам. І ця дорога, якою автор, що воював з 2014 року, пропонує пройти своїм читачам, добре впізнавана: ми впізнаємо дорогу, якою йде ліричний герой, спалені міста, які він минає чи в яких зупиняється, події, які можуть бути і не подіями, а штрихом-натяком. І кемпбелівське «Герой гине в сучасності, але відроджується для вічності – як досконалий, універсальний, узагальнений образ» [4, с. 25] проживається тут і тепер, бо тут уже йдеться не про ліричного героя, а про його творця, кавалера ордена «За заслуги» III ступеня (посмертно), чия дорога завершилася 7 січня 2024 року на Харківському напрямку на передовій (за словами побратимів, поет загинув унаслідок обстрілу в бліндажі разом зі своїм котом).

Джозеф Кемпбел визначав три акти будь-якої історії про героїчні пригоди: виправа (герой за власною волею або під тиском обставин залишає свій звичний світ і вирушає у подорож), ініціація (подолання перешкод, зміна статусу), повернення (змінений герой, наділений іншими властивостями) [4, с. 34]. «Героєм виступає чоловік або жінка, що зуміли пробитися крізь особисті та локальні історичні обмеження і стали загальновизнаними, загальноприйнятними постатями. Візії, ідеї та осяяння такої особи чисті, бо надходять із первинних незамулених джерел людського життя і мислення» [4, с. 25]. В інтерв'ю Наталі Корнієнко поет сказав: «Я взагалі, напевне, нічого не знаю. Але тут

і знати не треба. Тут просто – мусиш. Тут бути або не бути, існувати чи ні, дихати чи задихатись. Тому я на війні» [9]. Так само і для його ліричного героя – це вибір неминучий, вибір поза вибором, якщо хочеш жити і щоб жили інші. І дорога, в якій він починає відчувати контраст між тилом та фронтом, важливість буття саме тут і саме тепер. Дорога, в якій герой змінюється, в якій починає бачити, відчувати, чути те, що раніше було не дано: Бога, душі загиблих у війні, що йдуть до неба, голос дерев і полів, себе:

Я уважно слухав
дивився донизу
бачу – мої ноги стебло
проводжу рукою по обличчю
і розсипаються сухі та порожні зернята
я з вами залишуся, хлопці
запитую в соняхів
а ти нікуди й не ходив
відповідають вони [6, с. 95].

Герой стає частиною цих доріг поміж мінних полів, поміж полів пам'яті, поміж димами й туманами, в яких Бог знову ділиться п'ять хлібин та п'ять рибин, в якому

Я розбиваюсь об мури
чи надія ось це
чи насправді уламки мене [6, с. 128].

З одного боку, віра в повернення, адже кожне роуд-муві його передбачає, воно прописане у мономіфі як обов'язкове та неминуче, а з іншого – передчуття, що залишиться ось тут назавжди, що стане частиною поля чи посадки, що стане частиною отих туманів, в яких душі йдуть повільно до неба. Так, ти наділений надзвичайною силою:

Бо треба йти
бо техніка не проїде
бо хочеться повернутись і просушити речі над пічкою
(...)
завтра знову йти
бо техніка
не проїде [6, с. 121–122].

Але надзвичайна сила – це не безсмертя.

Схематично мандрівку, дорогу homo viator можна представити таким чином:

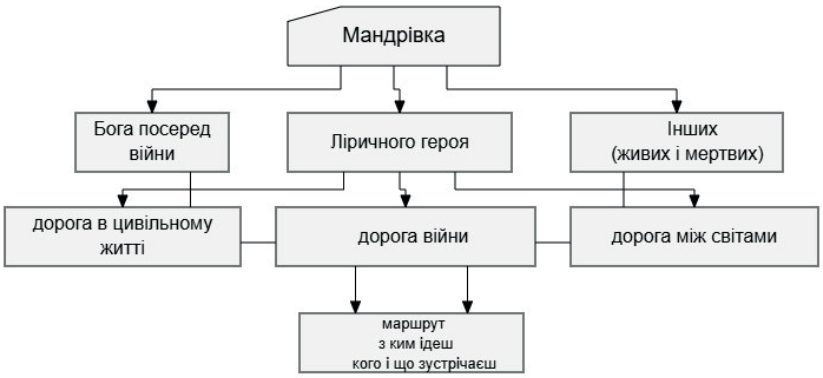

Рис. 1. Homo viator і його подорож

Як бачимо, автор нам показує кілька доріг війни: дорога Бога, дорога самого ліричного героя та шлях інших, кого ліричний герой бачив або кого не судилося побачити. Це дороги-спогади цивільного життя, дорога війни, дорога як перехід між світом живих і мертвих. Важливим на цій дорозі є ті, кого зустрічаєш, хто тебе супроводжує, кого супроводжуєш ти, кого зустрічаєш, проводжаєш, на кого і на що дивишся. Автор цих поетичних текстів знайшов собі такого супроводжуючого в останні місяці – велетенського рудого кота «як висохлі серпневі покоси».

Висновки. Homo viator у поезії Максима Кривцова – людина, що залишила своє цивільне життя в минулому, обравши дорогу війни. Ця дорога інша, адже обирається вона свідомо не від бажання, а неминучості. До нас промовляє воїн-поет, що бачить і відчуває Бога як ніхто, що відчуває, як на допомогу приходять Марія, апостоли, святі, що слухає голоси живих та мертвих, уміє чудуватися тому, що бачить довкола, чує жах війни: «Вражає, коли ти сидиш в місці, в якому не можна висовуватися, бо ворог близько, а твоє укріплення дуже умовне, і твій побратим раптом каже: «Дивись, одуд їсть капустянку». Це такі птаха й жук. Вражали люди, які зустрічали нас оплесками в Балаклії. Це був один із найкращих днів в житті. Найважче дається засинати. А також усвідомлювати, які жахи можуть чекати попереду...» [9]. Ці поезії сповнені бажання пройти шлях війни достойно, не розгубити себе і зберегти те, що знайшлося на цій дорозі, у пам'яті та слові, й обов'язкового повернення з останнім кадром роуд-муві.

Список використаних джерел:

1. Возняк М. Homo viator: дорогами людськими. URL: https://dominic.ua/2021/01/10/homo-viator-dorogamy-lyudskymy/
2. Гаврилюк Н. Поезія полеглих: Максим Кривцов. URL: https://zbruc.eu/node/117523.
3. Ковалів Ю. Максим Кривцов. URL: https://www.facebook.com/photo.php?fbid=2024450311269845&set=pb.100011146874443.-2207520000&type=3&locale=uk_UA.
4. Коваль О. Варто лише перемогти. URL: https://osvitoria.media/experience/varto-lyshe-peremogty-yakym-buv-voyin-poet-maksym-kryvtsov-dali/.
5. Кемпбел Дж. Тисячоликий герой. Львів : Terra Incognita, 2024. 416 с.
6. Кривцов М. Вірші з бійниці. Київ : Наш Формат, 2024. 192 с.
7. Кривцов М. На мінному полі пам'яті. Київ : Наш Формат, 2025. 416 с.
8. Марсель Г. Homo viator. Київ : Академія, 1999.
9. Максим Кривцов: Я мав жахливу мрію – ходити по Києву з автоматом. URL: https://pen.org.ua/maksym-kryvcov-ya-mav-zhakhlyvu-mriyu-khodyty-po-kyyevu-z-avtomatom.
10. Матусяк Г. Міфологічні сценарії у збірці Максима Кривцова «Вірші з бійниці». Причорноморські філологічні студії. 2024. № 4. С. 69–74.
11. Петренко-Цеунова О. Homo viator. Про мобільність барокової людини в ранньомодерній Україні. URL: https://tyzhden.ua/homo-viator-pro-mobilnist-barokovoi-liudyny-v-rannomodernij-ukraini/.
12. Laderman D. Driving Visions : Exploring the Road Movie. University of Texas Press, 2010. 334 p.

References:

1. Vozniak M. Homo viator: dorohamy liudskymy. URL: https://dominic.ua/2021/01/10/homo-viator-dorogamy-lyudskymy/
2. Havryliuk N. Poeziia polehlykh: Maksym Kryvtsov. URL: https://zbruc.eu/node/117523.

3. Kovaliv Yu. Maksym Kryvtsov. URL: https://www.facebook.com/photo.php?fbid=2024450311269845&set=pb.100011146874443.-2207520000&type=3&locale=uk_UA.
4. Koval O. Varto lyshe peremohty. URL: https://osvitoria.media/experience/varto-lyshe-peremogty-yakym-buv-voyin-poet-maksym-kryvtsov-dali/.
5. Kempbel Dzh. Tysiacholykyi heroi. Lviv : Terra Incognita, 2024. 416 s.
6. Kryvtsov M. Virshi z biinytsi. Kyiv : Nash Format, 2024. 192 s.
7. Kryvtsov M. Na minnomu poli pam'iati. Kyiv : Nash Format, 2025. 416 s.
8. Marsel H. Homo viator. Kyiv : Akademiia, 1999.
9. Maksym Kryvtsov: Ya mav zhakhlyvu mriiu – khodyty po Kyievu z avtomatom. URL: https://pen.org.ua/maksym-kryvcov-ya-mav-zhakhlyvu-mriyu-khodyty-po-kyyevu-z-avtomatom.
10. Matusiak H. Mifolohichni stsenarii u zbirtsi Maksyma Kryvtsova «Virshi z biinytsi». Prychornomorski filolohichni studii. 2024. № 4. S. 69–74.
11. Petrenko-Tseunova O. Homo viator. Pro mobilnist barokovoi liudyny v rannomodernii Ukraini. URL: https://tyzhden.ua/homo-viator-pro-mobilnist-barokovoi-liudyny-v-rannomodernij-ukraini/.
12. Laderman D. Driving Visions: Exploring the Road Movie. University of Texas Press, 2010. 334 p.